

Sicole

Les viebes sins djin

C' est des viebes ki n' si codjowèt [*conjuguent*] k' a l' troejhinme djin do singulî. Adon, i n' s' eployèt k' avou les pronos « i » u « ça » / « çoula ».

Foirt corant po les viebes sol meteyo :

Rifondou walon	Bive (Feller-Francard)	Dinant (F. Léonard)
i ploût a saeyas ; <u>i drache</u> ¹	i plût a sèyês	i ploût à sèyas
i tone ; <u>i crake</u> ; il alome	i toune ; il alume	i tone ; il alume
<u>i nive</u> ; i nivtêye	i nîve ; i nîvote	i nîve ; i nîvetêye
<u>i djale</u> ; i djaltêye	i djale ; i djaltîe	i djale ; i djaletêye
i lût l' solea des cwate costés ; i lût les cwate soleas	i loût l' solê dès cate costés.	i lût lès quate solias
i lût l' beaté	(la lune loût)	i lût l' bêté (<i>Lidje</i>)

Mins ossu dins des ôtes uzaedjes, come avou l' viebe « fé »

i fwait bea / bon	i fwèt bê / bon	i faît bia / bon
i fwait ridant ; i fwait brishlant ; i fwait fenant	i fwêt glissant / i fwêt brèchlant / i fwêt fènant	i faît ridant ; i faît brichlant ; i faît fènant
i n' fwait nén âjhey s' î rtrover dins leus waibes	i n' fwèt nin aujî s' î rtrovu dins leûs wêbes	i n' faît nin aujîy s' î r'trovè dins leûs waîbes

Avou l' prono « ça »

ça vos va ? / ça vs va ? ; <u>ça t' va ?</u> ; ça n' elzî va waire ; ça n' mi va nén dtrop	ça v' va ? ça nu lzî va waire ; ça n' mu va nin d' trop	ça vos va ? ça nè lzî va waire ; ça n' mi va nin d' trop
ça shonne drole	ça san.ne drole	ça chone drole
ça n' ti rwaite nén	ça n' tu rwête nin	ça n' ti r'gârde nin

Ôtes uzaedjes corants

i n' tént k' a twè d' el rifuzer ; **i s' pout** k' i n' vegne nén ; **ça s' pôreut bén**

Uzaedjes pus « literaires »

i betche après onze eures ; **i tchereye** après nonne ; **i va bén** s' on è passe dedja deus d' nosse lisse ; **i n' fijheut** nén **a** rtrover les vatches k' avént bizé evoye dins les bwès ; **i n' s' a** djamây **lodjî** ostant d' tourisses a Yåle ki ç'-t anêye ci.

1 Cwand c' est sorlignî, c' est sovint parey pattavå les accints do walon

Eclopedeye

Les baloujhes u åbalowes u arnicot [*hârnicot, arnicokê*]

Ene baloujhe, c' est èn inseke di l' ôre des schaerbotreces [*coléoptère*]. Dj' ô bén ki c' est come les schaerbotes (*scarbote*) u mousse-e-stron [*bousier*]. Elle ont deus grossès aiyes foirt deures, et deus pus fenes padzo [*élytres*].

Vier del baloujhe

Li vier del baloujhe si lome li **tchalon** u **waerbå** (*warabê*) u **molon** (*moulon*). On è trovêve dins les cortis, et les touwer. Mins il siervént eto d' amagnî ås mizretes u tchiproûles [*musaraignes*] et ås fougnants u foyons [*taupes*].

Li tchalon magne les raecinêyes di totes les plantes.

I sierveut come amoice al pexhe.

Istwere

Disk' al fén des anêyes 1950, gn aveut des baloujhes pattavå les viyaedjes, aprume dins les hâyes di hesse. Mins près l' guere di 40, on a cmincî sulfater les dinrêyes et les canadas å DDT (pu avou des ôtes prodûts conte les insekes). Les dierinnès baloujhes ont disparexhou eviè 1960. Çou k' a fwait dire ki c' esteut Gargarine ki les aveut prins avou lu dins l' prumî spoutnik.

Dins les anêyes 2000, on a sayî di rmete des baloujhes, metans dins l' grand bwès d' Sint-Houbert.

Come djeu d' efant

Disk' e l' eter-deus-gueres, les efants alént scheure [*secouer*] les tiyoûs et les bassès coxhes des hesses [*hêtre*] po-z aler ås baloujhes. Ou adon les apicî k' ele volént tot les djondant avou ene djiniësse. Ele ni s' dismefièt nén. On les etind ariver come des ptits avions. Ele sont télmint pezantes k' on les sait atraper åjheymint.

Les efants (les valets, todi) loyént on fi åd triviè des grossès aiyes des baloujhes, et les taper e l' air. Ele catournént, tot volant e zûnant. On djheut « aler fé zûner les baloujhes ».

Les arnâjhes les lâchént dins les scoles ou les stitchî dins les grands tchveas des bâsheles. Les biesses s' emacralént dins les croles, et s' fihént crever po disfirdjî leus pates ås crotchets, leus longowès coines et leus spessès aiyes

Les pus traites el metént dins ene boesse avou ene biesse å Bon Diu [*coccinelle*] k' el magnive tot lyi trawant l' vinte.

Pus respectueuzmint, on les atelève tot metant on fi après on betchou awiyon k' elle ont-st a leu drî. On les atelève avou l' ådvins d' ene boesse d' aloumete k' esteut emantcheye a môde di tchâr. On l' trawève sol lårdjeur avou deus brocales, ene padvant ey ene padrî, come si ça sereut des moyoûs. Adon, on emantchive des mastokes (trawêyès pîces di 10 cintimes, modele 1941-1943) a tchaeke dibout do «moyoû». Po tot fé, on loyive onk des ptits costés do «tchâr» a l' awiyon d' l' åbalowe avou on fi a keude di 10 a 15 cintimetes, tot fjhant on corant laece [*nœud coulant*]. L' arnicot n' aveut pus k' a tcheryî.

adule mâye

Li mâye a 7 pititès lames
so tchaeke antene

tchalon

pâpåd-lôlô
[chrysalide]

Sicrijheu e walon

Adelin Lebrun

Adelin Lebrun, c' esteut on scrijheu e walon k' aveut vnou å monde a Dinant li 24 di may 1888.

Il a scrît sacwants lives e walon, di 1913 a 1942.

Il a apris l' ortografeye do walon tot seu, et i scrît ene miete a s' manire, nén spepieuzmint e sistinme Feller.

I n' a nén peu d' mete des mots francès dins ses scrijhaedjes. Dins ses powezeyes, i saye todi d' awè des rimes, çou ki dene pacô des tecses ene miete « foircis ».

Les copixhes

Dji tuzéve pãjhirmint ashî
so ene di nos belès hourêyes [talus]
cwand tot d' on cõp, picî,
e m' rlevant d' amblêye
dji trova padzo mi
des copixhes, tote ene comelêye.

Dj' è poleu spotchî ene cintinne.
Dji n' saveu cwè.

Les copixhes plinnes...²
...di raedje corént avå tot bonzet
roed.

Come des pititès comeres,
elle alént d' ene a l' ôte,
shonnént...

...si raconter totes leus mizeres.
C' est leu môde : ele si rabressént.

Leu coir fwait di troes makes...
...d' ataetche [tête d'épingle]
tronnéve tot.
Dji les voe co.

I gn aveut des cenes ki baguént
et leus oûs foû do trô³ poirtént.
On âreut dit k' ele savént bén
ki l' guere vineut d' esse diclarêye.
Des coks d' awousse, l' eure esteut
sounêye
di vindjî leus oneur noeri pa on gros
fô⁴

Po les copixhes, c' esteut l' eure
di rinde des contes sol tâve.
Ci n' esteut pus ene fâve.
Avou ene bwejhe – dji pou câzer –
pus d' on cint d' copixhes, dj' a
touwé

2 Les troes ponts [points de suspension] mostrèt èn ascoxhmint [enjambement] = rizouplaedje d' ene frâze u d' ene frâzlete d' on vers so l' ôte.

3 Li sorlignaedje mostere on racancixhmint powetike do complemint [inversion poétique].

4 Lafontaine dins s' fâve : Li copixhe et l' cok d' awousse

Tchanson

Tot rawårdant vosse veye

I. Cwand s' nozêye pitite tiesse (?)⁵ / vénrè do fond di m' coir / pol popa
ki srè fir / et vos seroz m' victwere. / Vosse pea disconte li pea / di
m' vinte k' ârè sofri / li mâ, dj' el roveyrè / tot-z oyant vosse bondjoû.

Resploe [« ré-épell-oir » = *refrain*]

Tot rawårdant vosse veye, / dji m' rafeye tos les djoûs / vos, mi tote pitite
feye, / ki vos veyoxhe li djoû.

II. Vosse prumî brut d' efant / vosse prumire ascoxheye / vos nos froz tot
hoplant (?) / les pus beas moumints del veye. / Cwand vos âroz cwénze
ans, / vos nos froz seur sofri / vos n' seroz pus l' efant / mins on vs inmrè
todi.

â resploe

III. Parey ki les oujheas, / on djoû, vos endiroz / â bresse d' on bea valet /
ki vos âroz trové / aspalêye di l' amour / ki nos vos ârans dné / motoit
bén k' a vosse toû / vos lyi alez tchanter

â resploe

Câzaedje : dandjreus Véronique Roba e francès ; ratournaedje e walon :
Guy Fontinne u Jacques Lefèvre ; muzike et tchantaedje : Véronique
Roba ; sol sitroete plake des « Odace » (eviè 2000).

5 (?) = Li riscrijhaedje (â-z ôre li tchantaedje) n' est nén seur.